

Hegyi Géza

Radna és a Radna-völgy a középkorban (1241–1469/1475)

Birtok- és településtörténet

*Hálával és szeretettel mentoromnak,
dr. Jakó Zsigmond professzor úrnak*

A teljességre törekvő forrásfeltárás, amelyet munkássága során Jakó professzor úr mindig is szorgalmazott, felbecsülhetetlen előnnyel jár a múlt kutatásában (elsősorban a középkor esetében, ahol e program megvalósítható). Eddig elszigetelt jelenségek válnak értelmezhetővé az elérhető összes forrás ismeretében, összesítésükkel időtálló következtetéseket vonhatunk le, alkalmanként pedig olyan adatok bukkannak elő, amelyek fényt vetnek a történelem mindeddig sötétben maradt részleteire.

Ez a tanulmány eredetileg mindössze három olyan oklevélnek a jelentőségére szeretne volna felhívni a figyelmet, melyeket először Jakó professzor úr közölt az *Erdélyi Okmánytár* II. kötetében,¹ de amelyek egyikének földrajzi vonatkozása a kötet mutatójában tévesen jelenik meg, így félő, hogy valódi jelentőségük felett elsiklik a felhasználó figyelme.

Az említett oklevelek elemzése azonban korábbi vagy épp századokkal későbbi adatokkal való összevetést igényelt, hogy az új adatok történelmi összefüggésükben jelenjenek meg. Ebéli igyekezetemben sajnos az eddigi szakirodalom, mely a vizsgált régióra vonatkozik, nem sok segítséget nyújtott: meglehetősen ösztövére és sokszor tendenciózus tanulmányokról van szó,² melyek többnyire koruk színvonalát sem érték el – pedig (legalábbis a 15. századi adatok tekintetében) jóformán minden általam ismert forrásról tudomásuk volt. Hiába is kerestem választ bennük olyan útközben felmerült problémákra, mint pl. hogy miként viszonyultak egymáshoz törvényhatósági szempontból a vármegyék és a radnai *comesek*, a kerület és a birtokos, a király mint földesúr és mint legfelső jogszolgáltató. Már csak a magyar történetkutatás legutóbbi évtizedekben elért eredményeinek³ helyi alkalmazása is szükségessé tenné a Radna-völgy történetének újbóli áttekintését a címben megfogalmazott szempontok alapján.

Ezért vállalkoztam végül a fenti téma áttekintésére, kizárólag az írásos források figyelembevételével. A Radna környékére vonatkozó okiratos anyag sajnos elég szegényes, kiváltképpen a 14. század tekintetében (bár éppen erre a korra várható még újabb adatok felbukkanása, elsősorban a hiteleshelyi levéltárak anyagából, mint azt a kiindulópontként szolgáló oklevelek esete is példázza), mégis elegendő ahhoz, hogy meglehetősen biztonságosan körüljárhassuk a birtokviszonyok és az adminisztráció változásának, valamint a regionális településhálózat fokozatos kialakulásának egymástól nem független problematikáját.

¹ EO II. 826–828. sz.

² A két világháború között a naszói gimnázium tanárai foglalkoztak intenzíven a környék múltjával (ArchSom I/1924. 5–20; IX/1928. 1–78; X/1929. 31–40, 90–147; Marțian), az ő munkásságuk nyomán fogalmazta meg Ștefan Pascu szintézisének a megfelelő fejezetét (Pascu IV. 23–26).

³ Elsősorban a *honorbirtok* fogalmának felfedezésére, az Árpád-kori ispánságok fogalmának, valamint az Anjou-kor kormányzattörténetének tisztázására gondolok, de az is jelentős előny, hogy a korszak több szereplőjéről immár sokkal többet tudunk.

1. Radna és a Radnai család a 13. században

Célszerűnek bizonyult – legalábbis a 13–14. századra nézve – külön tárgyalni Radna bányavárosát és a Radna-völgy többi települését. Nemcsak azért, mert legkorábbi adataink kizárólag az előbbire vonatkoznak, hanem mert – ennyit talán itt előrebocsáthatok – eredetileg két teljesen különböző jogállású egységről volt szó: egyikük király(né)ji birtokon fekvő, kiváltságolt, gazdag szász település, külön ispán joghatósága alatt, a többi pedig egyszerű földesúri birtok vármegyei területen.

Radna először a Halicsi Évkönyvben jelenik meg: 1235-ben Danyilo halicsi fejedelem menekülésének, 1239-ben pedig a kunok Magyarországra vonulásának útvonalában. Aztán 1241-ben mindjárt két egykorú forrásból: Rogerius magister váradi kanonok közismert soraiban számol be a Kádán vezette hadsereg itteni pusztításairól,⁴ majd az echternachi kolostorban fennmaradt Friesachi Évkönyvek is megemlékeznek ugyanerről a szerencsétlen eseményről.⁵ Elbeszélésükből kiderül, hogy Radna a hegyek közt fekszik,⁶ németek lakta királyi falu (*Theutonorum villam regis*) – sőt a friesachi krónikás egyenesen mezővárosnak (*oppidum*) nevezi.

Mindkét forrásunk tud arról, hogy népes településről van szó: Rogerius sommásan „megszámlálhatatlan sokaságról” (*innumera populi multitudo*) emlékezik meg, a krónikás pedig 4000 ember megöléséről tud e helyen. Ezen a ponton a két informátorunk ellentmond egymásnak, mert míg az utóbbi vérfürdőről számol be, a váradi kanonok szerint (aki pedig a későbbiekben Kádán foglya lett, és volt alkalma közelebbieket megtudni) a radnaiak megadták magukat, és életben is hagyták őket, bár *comes*üket, *Ariscaldust* 600 emberével a tatár elővédbe sorozták be. Bár a középkori elbeszélő források számadatait sosem szabad szó szerint venni, a fentiekből is nyilvánvaló, hogy – erdélyi viszonylatban – jelentős népesség koncentráltódott itt. Ha csak Rogerius adatából indulunk ki, és a 600 harcost a teljes helybeli harc képes férfilakoságnak tekintjük, akkor is mintegy 2000 radnai német telepessel számolhatunk.⁷ Nem csoda, hogy egy távoli stájerországi kolostorban is érdeklődtek a sorsa iránt...

Nemcsak demográfiailag, de intézményeiről és anyagi kultúrájáról való ismereteink alapján is elmondható, hogy „a szász (és egyszersmind az erdélyi) városfejlődés élvonalában a 13. század közepén Radna állt”.⁸ Helybeli bíróról (*richter*) és 12 esküdtből álló tanácsról tudunk, amely saját pecsétje alatt oklevelet bocsátott ki (1268),⁹ és amely 1270 körül saját jogkönyvet dolgozott ki, melyben a büntetőjogi kérdések mellett perrendtartási, tulajdonjogi kérdésekre és az erdők meg kaszálók használati jogára is kitért. Ugyaninnen van tudomásunk a helybeli papról (*pfarrer*) és templomáról (*kirchen*), illetve kocsmáról (*leitheus*) és börtön (*stokche*) létéről, valamint a helyben tartott vásárokról (*marchte*),¹⁰ egy későbbi (1291–1292-ben kelt) végrendelet pedig malmokat, sütőházakat, mészárszékeket, csizmadiaműhelyt, fürdőt és mérlegházat (*kuthelhoff*) említ.¹¹ Ha nem értelmezem hibásan az 1268. évi szöveget, akkor ferencesek és keresztések helybeli rendházával is számolhatunk.

⁴ EO I. 193. sz.

⁵ Uo. 191. sz.

⁶ „...*inter magnos montes positam*” (EO I. 193. sz.), a tatárok „*per alpes et silvas irrumpentes*” törnek be ide (uo. 191. sz.).

⁷ Összehasonlításul megjegyezhetjük, hogy Kolozsvár lakossága az 1330-as években (tehát csaknem száz év múlva) is csak 1600 főre becsülhető a pápai tizedjegyzékek alapján.

⁸ Kristó 2002. 252.

⁹ Ub I. 99–100 = EO I. 264. sz., lásd még uo. 307. sz.

¹⁰ EO I. 307. sz. A fejlett viszonyokat bemutató szöveg kapcsán felmerült az interpoláció gyanúja is.

¹¹ Ub I. 203–204 = EO I. 500. sz. Egy, a Szamos (*Zhomos*) folyón túl fekvő malomról említést tesz a radnai tanács oklevele is: Ub I. 99–100 = EO I. 264. sz.

Radna gazdagságának és népességének alapját a helybeli ezüsbányák jelentették, melyekről a középkorban végig megemlékeznek forrásaink. Láthatólag a korabeli embereknek a bányászat jutott eszébe leghamarabb Radna nevének hallatán. Már Rogerius ezüsbányászok falvaként jellemzi a települést (*villam argentifodinam*),¹² a jogkönyv pedig az ércbányák tulajdonosai és a bányászgazdák (*urberer*) mellett aknákról (*gruben*), tárókról (*stollen*) és az érc elszállításáról is szót ejt.¹³ Az ezüst kitermelése lehetett meghatározó, de alkalmanként aranybányákat is említenek forrásaink.¹⁴

A bányaváros földesura e században egyes források szerint a király, mások szerint a királyné volt. Hiszen míg maga Rogerius (mint láthattuk) „királyi német ezüsbányász-falunak” mondta, a helybeli tanács is magát a király engedélyével működő testületként határozta meg,¹⁵ majd Kán nembeli Lászlóval folytatott tárgyalásai során I. Károly király is e címen követeli vissza a vajda által elbitorolt radnai ezüsbányákat,¹⁶ ezzel szemben IV. Orbán pápa oklevele 1264-ben „régől fogva királynéi falvakként” emlegeti Radna, Beszterce, Királyi és Szalacs falvakat és földeket,¹⁷ melyeket István ifjabb király jogtalanul foglalt el a maga számára (jóllehet a Dunától keletre minden királyi jog őt illette és – kivételesen – apjával is egyeztetett ebben a lépésében). 1287-ben is a királyné *officialis*ai kellett beszédjék a besztercei *census*ból és vámból járó királynéi jövedelmeket (jóllehet az oklevél szerint éppen e jogok érvényesítése ütközött már hosszabb ideje akadályokba),¹⁸ 1317-ben a királyné környezetéhez tartozó Fonói János volt itt ispán, s 1330-ban Beszterce város és kerület *hospese*inek (igaz, a király engedélyével) adott kiváltságában Erzsébet királyné ki is hangsúlyozta, hogy felettük – bírái után – csak ő és ispánja ítélkezhetnek.¹⁹ Feltehetően mindezek Radnára is vonatkoztak.

Minden jel szerint a források látszólagos ellentmondása annak tudható be, hogy a királyi és királynéi birtokok között nem volt éles tulajdonjogi elhatárolás: nemcsak Radna esetében, de országszerte. Sok helyen szolgálónépek is összekeveredve (*mixtum*) éltek, s bár a királyné birtokainak zöme a *ius reginatus*hoz tartozott, azokat többnyire emberei igazgatták (mint erre az előbbieken is láttunk példát), a befolyó jövedelmek őt illették, és el is adományozhatta e javakat (igaz, legtöbbször férje hozzájárulásával), ugyanakkor a királynak is szabad keze volt felesége birtokainak adminisztrálásában és elidegenítésében – ennek beleegyezése gyakorlatilag formáság maradt.²⁰

A királynéi birtokok jellegzetessége az is, hogy gyakran külön (vár)ispánsággá szervezték őket. A legkézenfekvőbb példa erre az Abaúj vármegyében fekvő vizsolyi kerület, ahol – Radnához hasonlóan – szász telepések éltek királynéi birtokon saját ispán hatásköre alatt.²¹

¹² EO I. 193. sz.

¹³ Uo. 307. sz.

¹⁴ Ub I. 203–204 = EO I. 500. sz.; RevIst 11/1925. 199; Hurmuzaki XV/1. 83–84 = Ub VII. 43–44; KmJkv II. 3261, 3375. sz.; DL 27407.

¹⁵ EO I. 264, 307. sz.

¹⁶ Ub I. 295–296 = EO II. 162. sz.

¹⁷ Ub I. 92–93 = EO I. 248. sz. Pauler Gyula véleményével szemben (aki a felsorolt neveket Radna, Beszterce, Kiszolna és Királynémeti településekkel azonosította) én – Györfly György (AMTF I. 554, 9. jegyz.) és Zsoldos Attila érvei alapján is (Zsoldos 2005, 47) – inkább azt az elgondolást tartom helyénvalónak, miszerint itt területi egységekről van szó: a későbbi besztercei kerület összetevőiről (Szalacsot leszámítva).

¹⁸ EO I. 431. sz.

¹⁹ Uo. II. 686. sz.

²⁰ Lásd Zsoldos 2005. 31–32, 34, 48–53, 179. Beszterce esetében is többször előfordul, hogy a király kiváltságokat ad a városnak (EO I. 446, 458, 469. sz.), a kerülethez tartozó birtokot adományoz el (uo. II. 181. sz.), és közvetlenül utasítja a besztercei ispánt és népeit (uo. 696, 699, 712, 792–793, 802, 820–821, 946–947. sz.).

²¹ Zsoldos 2005. 38–40.

Hasonlóképpen a királyné ispánsága élén állhatott az a Pál magister beszercei és radnai ispán, akiről 1274-ből van adatunk.²²

Felvetődik a kérdés, hogy e beszercei-radnai ispánsághoz miként viszonyult azon Radnai előnevet viselő *comesek* sora, akikkel lépten-nyomon találkozunk forrásainkban.²³ Vajon ők lennének Pál mester hivatalbeli elődei és utódai?²⁴ Az elszórt jelek és analógiák inkább azt valószínűsítik, hogy itt az erdélyi szászok jellegzetes 13–14. századi előjáróiról van szó: a gerébekről (*graeve, gräf* – akik a latin írásbeliségben szintén *comes* néven jelennek meg²⁵). Ezt jelzi az a tény, hogy Rogerius *ville comitem*nek nevezi Ariscaldust (más forrásokban Herystoldust), márpedig nehezen képzelhető el, hogy egy valódi ispán mindössze egyetlen falu felett rendelkezzen. Erre mutat több személy egy időben való előfordulása e címmel (1268-ban Rotho és Brendlinus fia: Hench *comesek*²⁶), és az is szemet szúr, hogy ugyanez a Hench a radnai jogkönyvben *grofnak* mondatik.²⁷ Erre utalnak jellegzetes német neveik is (Brendlin, Herystoldus, Hench, Gunther, Lothard, Rotho, Henchmann). Ahogy a királyföldi gerébek, a Radnaiak is rendelkeztek tulajdonnal a névadó településen (tudunk itteni kőtoronyukról, azaz várukról, kúriáikról, sőt palotájukról, kocsmáikról, malmaikról, szántóikról, erdeikről, ezüstbányáikról stb.²⁸), de nem voltak a falu földesurai, hanem csupán – vagyonukból eredő tekintélyük révén – a telepések előjárói (Hench *grof* is a helyi 12 esküdt élén állt!²⁹). Éppen ezért nem tarthatjuk őket a király helyi képviselőinek sem (noha hivatalukért adott összeget fizettek az uralkodónak, és hangsúlyozták, hogy annak felhatalmazása alapján járnak el³⁰), inkább a helyi kiváltságos *communitas* képviselőinek a központi kormányzat felé. Ahogy a dél-erdélyi szászok gerébjei is a szebeni ispán alá tartoztak, de annak hatásköre felettük és a többi szász felett korlátozott volt,³¹ úgy viszonyulhattak a Radnaiak is a radnai-beszercei ispánhoz.³²

Végül pedig, ahogy a hétszéki neves gerébcsaládok (Kelnekiek, Talmácsiak, Vizaknai Alárdok, Alcinaiak, Dályaiak) is jelentős birtokkal rendelkeztek vármegyei területen (és ezt már valóban „nemesi” jognak bírták), úgy a Radnaiak is kiépítettek egy kisebb uradalmat a Nagy-Szamos és a Sajó völgyében. Ez a folyamat jól nyomon követhető: Sófalfvát (*terra Sow*) még Herystoldus *comes* szerezte meg kevéssel a tatárjárás előtt (1239/1240), s ezt IV. Béla király 1243-ban ismét megerősítette Herystoldus testvérei: Hench *comes*, Lothard és Gunther számára, hadviselési kötelezettség mellett.³³ Aztán 1279-ben a már többször említett Hench/Heinrich (akiről kiderül időközben, hogy apját Brendlinusnak hívták) néhai Lőrinc vajda fiától 150 márkáért megvásárolta Kentelke (*Kendteluk*) birtokot, s mivel az oklevél annak közvetlen szomszédjaként is említi, ekkorra már Árokálja és Magyarós falvak közül legalább az egyik a

²² ÁÚO IX. 56–57 = EO I. 326. sz.

²³ EO I. 189, 193, 196, 264, 307, 319, 366, 500. sz.; Ub I. 99–100, 136–137, 203–204, II. 107–109, 150; DocRomHist C. X. 312–313, 327–328, XI. 256–257.

²⁴ Mint azt, úgy tűnik, Kristó Gyula is gondolta (Kristó 2002. 253).

²⁵ Lásd pl. Ub I. 497–498 = EO II. 1027. sz.

²⁶ Ub I. 99–100 = EO I. 264. sz. Két oklevélben is előfordul, hogy testvérek szerepelnek egyaránt *comes* címmel (EO I. 264. sz.: Rotho és Henchmann, I. 500. sz.: Miklós és Benus), ez mégsem hozható fel érvelésünk támogatására, mert a párosokból egyik fél mindig néhaiként említetik, így elvileg előfordulhatna, hogy testvérük utólag örökölte tőlük a méltóságot.

²⁷ EO I. 307. sz.

²⁸ Ub I. 99–100, 203–204 = EO I. 264, 500. sz.

²⁹ EO I. 307. sz.

³⁰ Uo. 264, 307. sz.

³¹ Lásd az Andreanum előírásait, Ub I. 32–35 = EO I. 132. sz.

³² Némileg erőltetve a párhuzamot, egy mai megyei jogú város polgármestere és a megye prefektusa közti viszony is hasonló jellegű.

³³ EO I. 189. és 196. sz.

kezén kellett legyen.³⁴ Nem tudjuk, hogyan kapcsolódnak pontosan a családhoz az a Miklós *comes* és néhai testvérének: Benusnak gyermekei, akik 1291–1292-ben mint örökölt birtokokon osztoztak meg a fent említett Kentelkén (*Kentel*) és Sófálván (itt *villa Salis*) kívül Szeretfalva (*Zereth*), Árokalja (*Kelemenés*), Magyarós (*Munaros*), Középfalva (*Mytteldorf/Kuzepfolu*) és Szézsárma (*Weizhorn/Sceizorma*) falvakon, amelyeket – egy későbbi említés szerint – még IV. László király (1272–1290) idején kapott meg a család (szintén Lőrinc egykori vajda hagyatékából, talán ugyancsak Hench *comes* révén).³⁵ A fentiek alapján, birtoktörténeti megfontolásokat is figyelembe véve, azt valószínűsíthetjük, hogy Miklós és Benus Hench fiai voltak.³⁶ Látni fogjuk a későbbiekben, hogy a család birtokai más területekre is kiterjedtek.

Összefoglalásképpen tehát az alábbi módon vázolhatjuk Radna kezdeteit: a környéken három tömbben (Királyi, Beszterce, Radna) elterülő királynéi birtokok legkésőbb a 12. században külön ispánsággá szerveződtek, amely így joghatóságilag kiszakadt (mint az a földrajzi fekvésből is jól leszűrhető) Doboka és (Radna esetében) talán Belső-Szolnok megyéből, bár közigazgatásilag továbbra is odaszámították.³⁷ Erre az ispánságra nemsokára német (bajor, tübingiai?) telepések érkeztek³⁸ (vagy lehet, hogy épp az ő megjelenésük tette szükségessé a külön igazgatás megszervezését). Ahogy a Hétszék szászai a szebeni ispánságot, úgy használták fel a Beszterce vidéki szászok is a radnai-besztercei ispánság kereteit saját autonómiájuk kiépítésére. Így Radna élén is egyre inkább a helyi geréb hatalma lehetett a meghatározó (már csak vagyona és jelentős birtokai révén is), aki láthatólag szabad kezet kapott a belső ügyek intézésére. A királyné ispánja talán mint feljebbviteli fórum és a környékbeli csapatok hadbavezetője érvényesülhetett, illetve képviselte a királyt és a királynét, akik egyszerre voltak az ország legfőbb urai és a radnai-besztercei kerület földesurai is, bár a szászoknak adott kiváltságok ez utóbbi vonatkozásban nekik is beszűkítették mozgásterüket.³⁹ Kán László erdélyi vajda (1294–1315) ugyan – minden bizonnyal az interregnum éveit (1301–1310) alatt – megszállta az erdélyi királyi birtokokat, köztük Radnát és Besztercét is, és ez (ismerve a vajda szászokkal ápolt nem túl szíves viszonyát) bizonyára a radnai szászok önkormányzatának csorbulását hozta maga után, de 1310-ben, a szegedi egyezmény révén ezeket visszabocsátotta a törvényes uralkodónak,⁴⁰ így regionális szinten is helyreállt a korábbi hatalmi rendszer.

³⁴ Ub I. 136–137 = TelOkI. 9–10 = EO I. 366. sz.

³⁵ Ub I. 203–204 = EO I. 500. sz., 319. sz., lásd még 194. sz.

³⁶ Ezt a feltevést támogatja az a tény, hogy az 1243. évi adománylevelet 1344. november 8-án Benus fiai: Miklós és néhai István fia: Jakab írta át az erdélyi káptalannal (Uzsovcis cs lt, DF 266376).

³⁷ A besztercei kerület falvait még 1453-ban is Doboka vármegyeieknek mondják (Ub V. 410–411), míg Radnát 1440-ben Belső-Szolnok (uo. 49), 1450-ben, 1458-ban és 1475-ben Doboka vármegye (KmJkv I. 901 és 904. sz., Ub VI. 7–8, VII. 43–44) területén fekvő településként említik.

³⁸ Nágler, Thomas: *Așezarea sașilor în Transilvania*. Buc. 1992. 132–134.

³⁹ Itt analógiaként ismét az Andreanumra támaszkodom, noha ez természetesen nem vonatkozott magukra a Beszterce vidéki szászokra.

⁴⁰ Ub I. 295–296 = EO II. 162. sz.

2. A Naszód vidékére vonatkozó első források

Sokáig úgy vélték, hogy a Naszódra vonatkozó első adatot az az oklevél jelenti, mellyel István ifjabb király 1264-ben *Hazos comes*nek adományozta *Nazwod* földet, mely előzőleg a királyi zászlóvivők birtokában volt.⁴¹ Naszód ugyan valóban az ifjabb király országgrészébe esett, s Hazost akár régi ismerősünk, Hench (Hans) *comes* nevének eltorzult alakjaként is fel-foghatjuk, de az a tény, hogy az iktatást Both valkói hadnagy (*maiorum exercitus castrum nostri de Wolko*), kijelölt királyi ember végezte el, elegendő e vélemény cáfolásához. *Castrum Wolko* ugyanis Valkó megye ispánsági központjával azonosítható (és nem a Kraszna megyei Valkóvárral, mely ekkor már nem a király, hanem Geregye-nembeli Pál egykori országbíró kezén volt⁴²), mivel pedig ebben az időben a királyi emberek még a területileg illetékes vármegye várjobbágyai közül kerültek ki,⁴³ *Nazwod* föld is a Duna–Dráva–Száva közén keresendő.⁴⁴

A fenti oklevél kiiktatásával egészen a közelmúltig csak 15. századi adatokat hozhattunk volna fel, mint a Radna-völgyére vonatkozó legkorábbi írásos emlékeket. Azonban, mint bevezetőmben utaltam már rá, az *Erdélyi Okmánytár* 2004-ben megjelent II. kötete változtatott e helyzeten. A teljes forrásanyag kiadására való törekvésnek köszönhetően itt került közlésre két, témánkat közelről érintő oklevél regesztája.⁴⁵ Mindkettőt Simon erdélyi alvajda bocsátotta ki 1334. augusztus 27-én, és két birtokcsoport eladásáról számol be, a kedvezményezett mindkét esetben Hontpázmány nb. Pogány István. A második oklevélben szereplő települések könnyen azonosíthatók a keretoklevélben⁴⁶ található határjárás alapján, ahol az alábbi helynevekkel találkozunk: *Kurtuilusberch* hegy, *Kysuluswa* folyó, *Zeblushauasa*, *Kuzepfalu* birtok – jól láthatóan a Cibles patak völgyéről van szó, amely napjainkban északról és nyugatról a Cibles hegységgel, Felsőilosva, Bethlenkörvtélyes és Középfalva helységekkel határos. Ezek szerint az elidegenített birtokok közt szereplő *Mochkudteluke* Szamosmákoddal, *Cybles* talán Ciblesfalvával azonosítható (bár ez utóbbi feltevést a felsorolás sorrendje és Ciblesfalva kései feltűnése nem támogatja), Kórógy (*Korowgh*) pedig valahol a mai Zágra határai közt keresendő.

Míg a fenti azonosítások többségét az okmánytárban is fellelhetjük, az első oklevél birtoknevei (*Nazwad*, *Telukus*, *Hydmezeu*, *Nirmezeu*, *Zengerg*) esetében e műveletet hibásan végezte el a mutatót elkészítő W. Kovács András, aki – feltehetően abból kiindulva, hogy Pogány István leginkább a Kis-Szamos és a Meszes közti területen szerzett birtokokat – *Zengerget* Meszesszentgyörggyel azonosította (noha ez csak a 15. század közepén tűnik fel és a középkorban végig a Dobokai család birtoka volt), a többit pedig mint elpusztult vagy azonosíthatatlan települést ennek környékére helyezte. Pedig ha tekintetbe vesszük, hogy a két iktatási parancs kibocsátója, keltezése és kedvezményezettje azonos, és mindkét esetben az eladók közt találjuk Gunther fia: Lothard fia: Tamást, kézenfekvőnek tűnik az a megállapítás, hogy ezt a birtokcsoportot is valahol a Nagy-Szamos felső folyása mentén kell keresnünk, így *Nazwad* Naszóddal, *Telukus* Telccsel, *Zengerg* pedig Oláhszentgyörggyel egy és ugyanaz. A gyanút

⁴¹ CD IV/3. 202–203 = Hurmuzaki I/1. 321–322 = RegArp 1822. sz. A DIR C. veacul XIII. vol. II. 56. megállapította, hogy itt nem az erdélyi Naszódról van szó, de hibásan azonosítja a Komárom megyei Naszoddal, mely az esztergomi érsek birtoka volt (lásd ÁMTF III. 443).

⁴² Lásd ÁÚO VII. 282–284 = EO I. 209. sz.

⁴³ Engel Pál: *Királyi emberek Valkó megyében*. In: *Honor, vár, ispánság*. Válogatott tanulmányok. (szerk. Csukovits Enikő). Bp. 2003. 578, 585–586.

⁴⁴ Csánki Dezső Szerém megyébe helyezi egy 1361. évi adat alapján (Csánki II. 250).

⁴⁵ EO II. 826–827. sz.

⁴⁶ Uo. II. 828. sz. = DL 30369.

pedig a radnai uradalom tartozékainak 1440-es felsorolása⁴⁷ teszi bizonyossággá, ahol a fenti települések mellett Nyírmező (*Nirmezeu*) is feltűnik.

Az előbbieket szerint tehát a 14. század elején a Radna-völgyben (Radna és Középfalva között) nyolc faluról tudunk. Több nem is igen lehetett, mert a fentiek a völgy egész hosszát lefedik, és nehezen képzelhető el, hogy a mellékvölgyek más „uradalomhoz” tartoztak volna, inkább lakatlanok lehettek. Nyírmező ugyan Földrával azonosítható, míg Hídmező (neve és a felsorolás sorrendje alapján) a Rebra patak Szamosba ömlésénél, Rebrisorra mellett fekvő mai Poderei tanyával (a román „pod” jelentése: „híd”), de a többi mai nagyközség (Major, Les, Kisilva, Nagyrebra, Hordó, Párva, Zágra stb.) nem volt meg. Ugyanakkor a határjárás alapján az is biztosnak tűnik, hogy a nyugatról szomszédos Ilosva-völgyben sem voltak még falvak, csak közvetlenül a Szamos mellékén Szészárna és Középfalva.

A Radna-völgy akkori nyolc településének neve szláv (személynévi: Naszód) vagy magyar eredetű (személynévi: Mákod, köznévi: Kórógy = „kóró+d”, Cibles [-Széples] = „szép+les”, Telekes, Hídmező = „híd+mező”, Nyírmező = „nyír+mező”, Szentgyörgy), és e kategóriákba sorolhatók a határjárás helynevei is (Kisilosva – szláv köznévi szó [jelentése: „égerfa”], de már magyar előtaggal, Középfalva és Körtvélyesbérc magyar eredetűek).⁴⁸ Ezekkel az etnikumokkal számolhatunk itt (de csak kis számban) az Árpád-korban, annak is inkább a végén, a 13. században: amellet, hogy amúgy is hegyvidéki tájról van szó, a késői betelepülésre utal az a tény, hogy a magyar eredetű helynevek jelentős része szóösszetétellel keletkezett, ami csak az 1200-as évektől jellemző (figyelemre méltó, hogy a két -d képzővel alakult, tehát korábbi toponímia épp a völgy torkánál fekvő Mákod és Kórógy). A szláv eredetű nevek közül az egyik ugyan pusztá személynévből lett, tehát a magyarok jelenlétét feltételezi, de – bár a 11–12. században valóban e helynévképzési mód dominált – később is keletkezettek ilyen helynevek,⁴⁹ így a szlávok *folyamatos* jelenléte sem számítható túl korai időktől.

Már csak az maradt hátra, hogy a térség birtokosait azonosítsuk. Mindkét esetben a birtok áruba bocsátói közt találjuk Gunter fia: Lothard fiát: Tamást és ennek fiát: Miklóst. Bár egyéb támpontunk nincs, a két ős neve segítségével nagy biztonsággal azonosíthatjuk a családot, amelyhez tartoztak: emlékezhetünk arra, hogy IV. Béla király 1243-as adománylevelében néhai Radnai Herystoldus *comes* testvérei között találunk Hench *comes* mellett egy Gunther és egy Lothard nevűt is.⁵⁰ E két név egyszerre történő felbukkanása, ugyancsak Radna környezetében, nem lehet a véletlen műve: gyakorlatilag bizonyosra vehetjük (25 éves nemzedékekkel visszaszámolva), hogy az 1334-ben az elődök közt említett egykori Gunter azonos az 1243. évvel, és ő fiát, Lothardot bátyja után nevezte el (az eljárás meglehetősen gyakori a középkori nemesi társadalomban). Ezek után pedig Sydulman fia: Miklós fiai: Miklós és Péter, akikkel Tamás és fia: Miklós közösen birtokolt Naszódban és tartozékaiban,⁵¹ szintén a Radnai család tagjai lehettek, bár a családfába való pontos beilleszkedésük nem állapítható meg. Talán Herystoldus, Hench és Gunther testvérének, Lothardnak a leszármazottjai lehettek⁵² – de ez csak bizonytalan feltevés.

A Radnaiak, a 13. századi látványos gyarapodás után, a 14. század közepére szemlátomást válságba kerültek. Ennek oka egyaránt lehetett a család – talán az ezüstyányák kimerülése okozta – elszegényedése és a régióban erőteljes birtokszerzésbe kezdő Kácsics nembeli

⁴⁷ DL 27874. és 27875 = Hurmuzaki I/2. 669 = Ub V. 49.

⁴⁸ FNEsz 147, 353, 456.

⁴⁹ Kristó Gyula: *Szemponatok korai helyneveink történeti tipológiájához*. Acta Historica 55/1976, Szeged.

⁵⁰ EO II. 196. sz.

⁵¹ Uo. 826. sz.

⁵² A nemzedékrend alapján Sydulman lehetett az idősebb Lothard fia.

Szécsényi Farkas utódainak hatalmaskodása. A sort 1334-ben a nyolc Radna-völgyi birtok Pogány István (Farkas fia: Tamás erdélyi vajda egyik legelőkelőbb *familiarisa*) javára történt, fentebb taglalt eladása, illetve elzálogosítása nyitja meg. Ugyanekkor már Középfalvát (és vele együtt bizonyára Szézsármát is) Tamás vajda testvérének, Farkas fia: Péternek (a szézsármái vagy harinai Farkasok ősenek) a kezén találjuk – ismerve a vajda erőszakos természetét, nem kizárt, hogy ezek nem békés úton kerültek Péterhez. E gyanút erősíti meg Radnai Benus fia: Miklósnak az 1355. május 20-i tordai kongregáción bejelentett tiltakozása, miszerint a belsőszolnoki Középfalva, Szézsárma, illetve a dobokai Kentelke, Árokalja, Monyorós (Sajómagyarós), Szeret és Sófalva nevű birtokai „nem törvényes módon” kerültek Tamás vajda fia: Kónya bán és Farkas fia: Péter utódainak tulajdonába.⁵³ (Azt, hogy – legalábbis Középfalva esetében – több mint két évtizedet késett az ellentmondással, az indokolja, hogy a nagy hatalmú Szécsényi Tamás – akkor már országbíró – 1354-ben halt meg. Addig Miklós láthatólag tiltakozni sem mert.) Mivel IV. Béla és IV. László okleveleivel igazolni tudta jogigényét, Kont Miklós erdélyi vajda visszaitélte Benus fia: Miklósnak a megnevezett birtokokat, de Welken fia: János fia: László vajdai ember és János testvér, a kolozsmonostori konvent kiküldöttje, nem végezhetett el az iktatást, mert ezúttal a Kácsics nembeliek mondtak együttesen ellent.⁵⁴ Az eredmény nyilván per lett, aminek lefolyásáról (egyelőre) nem sokat tudunk. Benus fia: Miklós valamit mégiscsak visszaszerezhetett, mert 1358-ban már Monyorós birtokot zálogosította el tekintélyes összegben, 300 aranyforinton Gombási Domokosnak.⁵⁵ Ez persze arra utal, hogy a család válságos időszaka nem ért véget, sőt, mivel többet nem hallunk róluk, valószínű, hogy a Radnaiaknak hamarosan magva szakadt. Az 1355-ös per tárgyát képező birtokokat nemsokára ismét az ellenfelek, a szézsármái Farkasok és a kentelki Radók (Kónya bán utódai) kezén találjuk.⁵⁶ Így végződött a Radnaiak története.

3. A radnai uradalom mint honorbirtok

Mint fentebb szó volt róla, 1310-ben Kán László erdélyi vajda ígéretet tett, hogy visszaadja az erdélyi királyi birtokokat (köztük Radnát és Besztercét is) I. Károly királynak. Az egyezmény nem maradt üres szó: minden jel szerint nyomban végre is hajtották, hiszen nemsokára már a király besztercei ispánjaival találkozunk (1313–1314-ben Ákos nembeli Mojs mesterrel, 1317-ben pedig Fonói Jánossal⁵⁷). Ezeknek a hatásköre (az előzmények és a nemsokára bemutatott későbbi állapotok ismeretében) feltehetően kiterjedt Radnára is. A helyzet azonban az, hogy a forrásaink több mint egy évszázadra cserbenhagynak, és csak feltevésekre vagyunk utalva. Minden jel arra mutat, hogy Radna (ahogy Beszterce is) 1440-ig királyi kézen maradt (még ha megszakítással is). Tény, hogy 1414-ben Zsigmond király több, egyszerre (július 26-án és 30-án) kibocsátott oklevele *castrum nostrum*ként nevezi meg Radnát,⁵⁸ majd 1440-ben, mikor eladományozzák a kusalyi Jakcsoknak, említés történik arra nézve, hogy azok zálog címén már akkor bírták a királytól.⁵⁹ Ez nyilván csak úgy történhetett meg, ha a vár előzőleg az uralkodó birtoka volt.

⁵³ TelOkI I. 97–98 = Ub I. 107–108 = DocRomHist C. X. 312–313.

⁵⁴ TelOkI I. 97–98 = Ub I. 108–109 = DocRomHist C. X. 327–328.

⁵⁵ TelOkI I. 106–107 = Ub I. 150 = DocRomHist C. XI. 256–257.

⁵⁶ 1377–1380: Ub III. 623; 1410: TelOkI I. 367–368 = ZsOkI II. 7922. sz.; 1411: Ub III. 503–504 = ZsOkI III. 321. sz.; 1414: Ub III. 612–614 = ZsOkI IV. 2296. sz.

⁵⁷ Engel 1996. 111.

⁵⁸ Ub III. 612–614, 617–619, 621–622.

⁵⁹ DL 27874.

Ha nem lennének közvetlen forrásaink, akkor is azt kellene feltételezzük, hogy e távoli vára és uradalma irányítását a mindenkori uralkodó a *honor*-rendszerbe bevonva oldotta meg: azaz szolgálati birtokként kiosztotta valamelyik közeli ispánnak vagy más királyi tisztségviselőnek, annak hivatali idejére.⁶⁰ Tekintve, hogy a beszercei ispáni tisztelet, amelynek sorsa, mint láttuk, gyakran összefonódott bányavárosunkkal, 1322-től kezdve alkalmanként, 1344 után pedig rendszeresen a székely ispán töltötte be,⁶¹ kézenfekvőnek tűnik ugyanőt tekinteni a radnai *honor* urának is mint egyik legközelebbi bárót. Szerencsére azonban nem kényszerülünk csupán kombinációkra hagyatkozni, hanem bizonyos utalások is alátámasztják e feltevést. 1382–1385 körül losonci Dezsőfi László erdélyi vajda (1376–1392) és testvére: Miklós székely ispán (1382–1385) radnai officialisáról, cegei Vas Dezső fia: Lászlóról van tudomásunk.⁶² 1412-ben Stibor erdélyi vajda (1395–1401, 1409–1414), Nádasdi Salamon fia: Mihály székely ispán (1404–1421) és Nadabi László alvajda (1410–1415) jártak el a beszercei, jádi, nagydemeteri és radnai polgárok panaszainak orvoslásában,⁶³ döntésük végrehajtása azonban a székely ispánra maradt, aki 1414-ben is radnai ügyekben intézkedett, és itteni várnagyait, valamint alvárnagyait említi.⁶⁴ 1435-ben e minőségben telepített a Radna-völgybe rutén jobbágyokat kusalyi Jakcs Mihály székely ispán (1427–1438),⁶⁵ és nyilván ezt a jussát képező honorbirtokot követelte Hunyadi János erdélyi vajda és székely ispán, midőn 1444-ben alispánja, Bethlen Gergely révén megkísérelte Radna elfoglalását.⁶⁶ A fenti utalások azonban azt a feltevést is megengedik, hogy alkalmanként a radnai vár a vajda „szolgálati birtoka” volt.

Egy bizonyos Prokop esetében még kifejezetten az is említetik, hogy ő Stibor (bizonyval első) vajdasága idején (1395–1401) a radnai várat tisztsége jogán bírta (*pro honore habentium*).⁶⁷ Minthogy Prokop (aki Engel Pál szerint a Balicki család tagja volt és 1401-ben halt meg) nem volt sem vajda, sem székely ispán, sőt ismereteink szerint egyetlen erdélyi ispánságot sem töltött be, Stiborral azonban közeli kapcsolatban állt (testvére, András később a vajda egyik lányát vette el),⁶⁸ így valószínűleg az ő itteni várnagyának tarthatjuk: erre enged következtetni Zsigmond király 1414. július 26-i oklevele is, melyben utódait várnagyoknak és alvárnagyoknak mondja.⁶⁹ Ilyenként rendelkezhetett a radnai vámmal és az uradalomban rejlő földesúri jogokkal – meglehetősen önkényesen, hiszen az áthaladó kereskedőktől „a jogos mértéken felül” követelt harmincadot, a beszercei kerület népeit pedig eltiltotta a Szamosban való halászártól, noha ezt azok addig szabadon teheték, régi szokásjog alapján.⁷⁰

Nem illeszthető azonban a „Radna = királyi váruradalom > székely ispáni honor > várnagyi honor” sémába az a néhány adat, amely a radnai várat Kretschmer (*Crechmer*, *Korechmer*) Péter beszercei bíró tulajdonaként tünteti fel 1409–1410-ben.⁷¹ Kretschmer gazdag beszercei

⁶⁰ A honorrendszerről bővebben: Engel 2003 (1981). 79–88; Uő. 2003 (1982). 102–105.

⁶¹ Engel 1996, 111.

⁶² SzOkI I. 92–93 (1377–1391-re keltezve). A pontosabb dátumot W. Kovács András állapította meg, aki a cegei Wass család levéltárát bemutató forráskiadványa kéziratát rendelkezésemre bocsátotta, amit ezúton is hálásan köszönök.

⁶³ Ub III. 527–530, 535–536.

⁶⁴ Uo. 612–614, 617–619, 621–622.

⁶⁵ DL 62810.

⁶⁶ KmJkv I. 496. sz.

⁶⁷ Ub III. 612–614.

⁶⁸ Prokopra és családjára lásd Engel 1996. 397; Engel Pál: *Középkori magyar genealógia* (Magyar középkori adattár). CD-ROM, 2001, Stiborici család.

⁶⁹ Ub III. 612–614. Engel Pál is így szerepelteti archontológiájában (Engel 1996. 397). Nem tarthatjuk Prokopot Radna zálogbirtokosának (mint ahogy 1398-tól a Sáros vármegyében fekvő Újvár esetén), ezt épp a *pro honore* kifejezés teszi valószínűtlenné.

⁷⁰ Ub III. 527–530, 612–614.

⁷¹ ZsOkI II. 6660. és 7830. sz.

patriciuscsaládból származott, jelentős pénzügyleteiről tudunk (1413-ban épp Stibor vajdának volt adósa),⁷² és sokkal inkább a pénzügyek emberének tűnik, mintsem a vajda familiárisának tarthassuk (bár e két lehetőség nem zárja ki egymást). Bizonyára Radnán is voltak ingatlanai, mert 1410-ben itteni nemesként szerepel,⁷³ és jó okunk van feltételezni, hogy érdekeltségei voltak az ezüsbányákban.⁷⁴ Úgy vélem tehát, hogy a radnai uradalmat is pénzügyletei során szerezte meg ideiglenesen, zálog címén, 1412-re azonban, mint láthattuk, az már visszakerült régi helyzetébe.

A radnai várat már 1268-ban említik (ekkor a – feltehetően – királyi vár mellett a Radnaiak kőtornyáról is szó esik),⁷⁵ aztán újra csak 1409-ben fordul elő.⁷⁶ Ezt a régészek a mai Anieș területén fekvő rommal vélik azonosítani. Ennek alapján megnyúlt ellipszis alakú alaprajza lehetett, falai több négyszögletű toronnyal ellátva.⁷⁷ A vár eltartását az uradalmához tartozó települések látták el: hosszú ideig csak maga Radna bányaváros tartozott ide, mígnem talán 1378 körül, a Hontpázmány nembeli Pogány család kihalása után, a Radna-völgy területe is a koronára háramlott, s minden bizonnyal azt a király azonnal a radnai várához csatolta igazgatási szempontból – mindenesetre 1440-ben már odatartoztak, mint az előző fejezetben erről szó volt, és biztosra vehető, hogy Radna várának 1409-ben és 1412-ben említett tartozékai (*pertinentia*), 1410-től előforduló kerülete (*districtus*) és az 1412-től használt tartomány elnevezésén (*provincia castris*)⁷⁸ a Radna-völgy falvai értendők (maga a *Radnaweulge districtus* elnevezés 1435-ben jelentkezik első ízben).⁷⁹

Keveset tudunk a radnai kerület igazgatási mechanizmusairól, mindössze néhány elszórt utalást említhetünk. Találkoztunk már losonci Dezsőfi László vajda és testvére: Miklós székely ispán radnai *officialis*ával, cegei Vas Dezső fia: Lászlóval (1382–1385 körül),⁸⁰ szó volt várnagyokról és alvárnagyokról.⁸¹ Hatáskörükbe tartoztak még az itteni harmincadszedők és vámosok (*tributarii*).

Ez utóbbiak jelenlétét az indokolja, hogy a Radnai-szoros és a Nagy-Szamos mentén vezető út,⁸² mely – mint láthattuk – már a tatárjárás idején stratégiai fontossággal bírt, 1400 körül kereskedelmi szempontból is jelentőségre tett szert: minden bizonnyal a Fekete-tenger partjáról Moldván (*Moldavia*) keresztül Lengyelországba vezető nagy út ágazott le erre. Ezt valószínűsíti az itt áthaladó lengyel kereskedők nagy száma, akiket Zsigmond király (tekintettel Ulászló lengyel királlyal kötött friss békeszerződésére) külön védelmébe is vett.⁸³ Egy, a beszercei levéltárban fennmaradt vámszabályzatnak (1412) köszönhetően képet alkothatunk arról, mi minden áramlott itt ki és be az országból: tudunk németalföldi (ypres-i, löweni, kölni) és lengyel posztókról és nyers gyapjúról, fűszerekről (bors, gyömbér), vasról, élőállatokról (disznók,

⁷² Uo. II. 2364. sz., IV. 511. sz.

⁷³ Uo. II. 7830. sz.

⁷⁴ Binder Pál: *Közös múltunk*. Buk. 1982. 189.

⁷⁵ EO I. 264. sz. Könnyen lehet, hogy az 1291–1292-ben történt birtokosztálynál említett *palatiumon* is a Radnaiak magánvára értendő (EO I. 500. sz.).

⁷⁶ ZsOkI II. 6660. sz.

⁷⁷ Rusu, Adrian Andrei: *Castelarea carpatică*. Cluj-Napoca 2005. 502.

⁷⁸ ZsOkI II. 6660. és 7830. sz.; Ub III. 527–530.

⁷⁹ DL 62810. Fontos hangsúlyozni, hogy e kifejezések (nemcsak Radna, hanem bármilyen vár esetén, mely a Magyar Királyság területén feküdt) rokon értelmű szavak, és mind az adott vár uradalmát (*domenium*) jelölik, nem pedig egy helyi autochton önkormányzatot.

⁸⁰ SzOkI I. 92–93. A román lakosságú falvakban bizonyára a kenézek helyettesítették az officialisokat.

⁸¹ Ub III. 612–614, 617–619.

⁸² 1366-ban említik először Tökés prédiom mellett (Nagydemeter környékén) a Radnára vezető utat, amely „a folyó és egy hegy közé szorul” (Ub II. 254–255 = DocRomHist C. XIII. 153–156).

⁸³ Ub III. 617–619.

juhok, ökrök és tehenek, lovak) és (bizonyára beszózott) halakról.⁸⁴ Ez a jelentős forgalom sínylette meg aztán Prokop várnagy önkényeskedéseit.

A vámon kívül az uradalom erdei, vizei, rétjei számítottak fő haszonvételeknek⁸⁵ (feltűnő, hogy a bányákat nem említik ebben az időszakban, ami ismét a 13. században nyitott tárnák kimerülését bizonyíthatja). Egyelőre a földesúri járadékok kevés bevételt jelenthettek, noha e bő évszázadban jelentős telepítő tevékenység zajlott a Radna-völgyben: ha összehasonlítjuk a hozzá tartozó falvak 1334. és 1440. évi listáját,⁸⁶ látható, hogy az elsőben említett nyolc faluból a 15. század közepére három (Cibles, Kórógy és Hidmező) eltűnt, helyükbe viszont négy új, ma is létező települést „ültettek”: Rebrát (*FelsewRebre*) és Rebrisorát (*Alsow Rebre*) feltehetően Hidmező területére,⁸⁷ Szálvát (*Zalwa*) Naszód határába és Zágrát (*Zagra*) Kórógy és Cibles helyére.

A népességyarapodás azonban a 15. század első felében megtorpant. Feltehetően ezért is Balicki Prokop a felelős: tény, hogy az utána következő Kretschmer Péter már arról számol be, hogy az uradalomból sok jobbágy és *homo popularis* költözött el „életüket és javaikat féltve”. Ő ugyan jelentős erőfeszítéseket tett ezek visszahozatalára, és azok hajlottak volna is a visszatérésre, de új földesurak a királyi tanács *decretum*ának előírásai ellenére sem akarták őket elengedni, pedig többségük rendezte irántuk tartozásait, és a *terragium*ot is kifizette.⁸⁸ Törekvéseinek kudarcát jelzi az a tény, hogy mikor a radnai ügyek rendezésébe fogó vajda, alvajda és székely ispán 1412-ben kiszállt a helyszínre, magát Radna városát (*civitatem*) is pusztán találták.⁸⁹ Mint oklevelükben ezt ki is hangsúlyozzák, az ő intézkedéseik (a vám szedésének szabályozása, a halászati jogok rendezése) is Radna és Beszterce, valamint tartozékaik újbóli benépesítését célozták. Nem érhetek el nagy sikert, hiszen még 1435-ben is rutén jobbágyok idehozataláról értesülünk (az Apafiak Karácsontelke – a későbbi Alsóoroszfalu – nevű birtokáról szöktették el őket),⁹⁰ és az uradalom falvai 1440-ben is „lakóiktól nagyrészt elhagyottak” (*in maiori parte, ut dicitur, vacuas et inhabitatoribus destitutas*) voltak, a vár maga pedig szintén pusztá, sőt romos állapotban leledzett (*castrum desertum seu locum castris desolati*).⁹¹

Nem lehet nem észrevenni azt a nagyméretű hanyatlást, ami Radnát érte a 14. század végén és a 15. század elején. Jól jelzi ezt az az említett tény, hogy magát a volt bányavárost is a várúr *officialisa* igazgatta, ugyanakkor pedig sem helyi gerébekről, sem a tanács által kibocsátott oklevelekről nincs tudomásunk (ellentétben a virágkort jelentő 13. századdal). Csaknem biztosra kijelenthetjük, hogy a helyi szász önkormányzat felszámolódott. Összefügghet ez a Radnai család lehanyatlásával, majd kihalásával, azzal is, hogy (ellentétben Besztercével) Radna jobbágyfalvakkal alkotott egy kerületet, és így a kiváltságolt szász föld összemosódott a vármegyei területtel, de alapvetően demográfiai tényezők lehettek a meghatározók: e másfél évszázad alatt a helybeli németajkú közösség elvándorolt, feltehetően a bányák kimerülése és Prokop elhibázott „gazdaságpolitikája” miatt, és 1412-ben a város, mint láthattuk, már lakatlanul állt. Az 1440-es jegyzékben Óradnát (*Radna maior*) már semmilyen módon nem különböztetik meg a többi jobbágyfalutól.

⁸⁴ Uo. 527–529.

⁸⁵ Uo. 529–530, 535–536, 621–622.

⁸⁶ EO II. 826–827. sz., DL 27874. és 27875 = Hurmuzaki I/2. 669 = Ub V. 49.

⁸⁷ Már 1375-ben, Csépan határijárásánál említik a Nagy-Szamosba ömlő Rebre patakot (TelOkI I. 192 = DocRomHist C. XIV. 548–549).

⁸⁸ ZsOkI II. 6660. és 7830. sz.

⁸⁹ Ub III. 527–529.

⁹⁰ DL 62810.

⁹¹ Ub V. 49.

4. A kusalyi Jakcsok kora (1440–1460)

1440. január 21-én, Budán, Erzsébet királyné kusalyi Jakcs Mihály volt székely ispánnak és rokonainak adományozta Radna várát és kerületét.⁹² Az adomány tulajdonképpen nem hozta teljesen új helyzetbe a családot, hiszen az – eltérő jogcímeiken – már másfél évtizede birtokon belül volt. Mihály és unokatestvére: János nyilván már székely ispánságuk (1427–1438, illetve 1427–1431) alatt *honorként* bírták az uradalmat, majd uralkodásának vége felé Zsigmond király el is zálogosította azt nekik.⁹³ Így az Erzsébet által kibocsátott adománylevél csak a *status quot* véglegesítette. Indoklásul – teljesen sztereotip módon – Mihálynak székely ispánként Zsigmond és Albert királyok részére, valamint a királyné számára tett „hűséges szolgálatait” említetnek, ha azonban a mélyben ható okokat is meg akarjuk ismerni, kissé bele kell ássuk magunkat a család múltjába és az aktuális politikai helyzetbe.

A Jakcsok története jó példája annak, hogy miként tud egy atyafiság nemzedékek szívós, kitaró munkájával felemelkedni. A család szerencséjét a névadó Jakcs (1341–1380/1384) alapozta meg, aki – kitörve a provinciális közép-szolnoki nemesi létből – udvari ifjú (1341), majd lovag (1351–1380) lett, s mint ilyent, Lajos király egy időre a turóci (1359–1367) és a mosoni (1362) ispánság, valamint az ezekhez tartozó várak kormányzásával is megbízta. Jakcs *magister* idősebb fiai: György és András így már előnyösebb helyzetből indulhattak, s meszszebb is jutottak: esetükben már szinte természetes lehetett, hogy udvari lovagok lettek,⁹⁴ 1382-ben együtt nevezték ki őket kincstartónak (ezt András 1389-ig, György 1391-ig töltötte be), s egyúttal több vármegye (Máramaros, Bereg, Verőce) ispánjai is lettek. Befolyásukat vagyoniuk gyarapításában is kamatoztatni tudták: 1383-ban sikerült megszerezniük Hadadot, ahol 1399-re várat építettek, és amely köré a Tövisháton valóságos kis uradalmat szerveztek. 1387-ben, a Zsigmond trónra kerülése körüli „osztogatás” során a közeli Aranyos várát és tartozékait adományoztatták maguknak, majd az adorjáni várkerületet szerezték meg zálog címén (1389), igaz, csak rövid időre. György, aki 1392–1402 között a szabolcsi ispánságot töltötte be, ezzel párhuzamosan egy időre tárnokmester is lett (1398–1401).⁹⁵

E meredeken felfelé ívelő szakasz után azonban a család emelkedése hirtelen s csaknem végzetes módon megtorpant. Miután a siklói fogságból szabaduló Zsigmond 1401-ben menesztette tárnokmesterét, György és rokonsága csatlakozott az 1403-as felkeléshez, közelebről Csáki Miklós erdélyi vajda (1401–1403) Buda ellen vonuló seregeihez. A rebellió leverése után a király ugyan megbocsátott a Jakcsoknak (akik – szerencséjükre – hamar meghódoltak), sőt 1406-ban addigi privilégiumaikat is megerősítette, de – érthető módon – hosszú ideig kizárta őket az országos méltóságokból, sőt még az ispánságokból is,⁹⁶ bár udvari lovagjai között megtartotta György és testvére: István fiait. Majd csak 1427-ben fordult ismét feléjük a királyi kegy (talán mert a törökellenes harcokban szükség volt a tehetséges hadvezérekre): így lett ez évben György fiából, (II.) Jánosból (ennek 1431/1432-i haláláig) és István fiából, (I.) Mihály-

⁹² DL 27874. Pascu gyanúsna véli az oklevelet (Pascu IV. 24), de annak külső jegyei megfelelnek a 15. századi írásbeliségnek, és az sem szokatlan, hogy Erzsébet királyné bocsátja ki: 1439–1442 között számtalan esetben tette ezt, és éppen 1440 januárjában több hivatkozta birtokadománnyal (pl. DL 13516–8, 14592, 44278. stb.).

⁹³ Uo. Az elzálogosítás bizonyára még 1435 előtt megtörtént, mert ebben az évben, amikor Zsigmond király a Karácsontelkéről a Radna-völgybe elszöktetett jobbágyok ügyében rendelkezik (DL 62810), *mandatumát* már nemcsak Jakcs Mihály székely ispánnak címzi (akit ez esetben a „központi politikai hatalom” képviselőjének is tekinthetnénk), hanem testvérének, id. (II.) Lászlónak, aki ekkortájt semmiféle politikai funkciót nem töltött be.

⁹⁴ Bár csak Györgyöt említik ekként (1382–1391), de a relatorként megjelenő András (1381) rendszeres udvari jelenléte is bizonyos.

⁹⁵ Mindezekre: Engel 1996. I–II. *passim*.

⁹⁶ Mályusz Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon*. Bp. 1984. 57; Engel 2003 (1988). 237.

ból székely ispán, ami a székelyek feletti joghatóság mellett négy erdélyi vár (Görgény, Királykő, Radna, Töröcsvár) és két szász kerület (Beszterce, Brassó) kormányzását is jelentette. Egyúttal György másik fiának, Dénes szatmári főesperesnek is fellendült a pályája: Zsigmond boszniai (1427), majd váradi püspökké (1427–1432) nevezte ki. A család folytatódó gyarapodását jelzi az újabb zálogbirtokok megszerzése: az Arad megyei Szád váráé rövidebb (1428), a bihari Súlyomkőé hosszabb (1435–1456) időre.⁹⁷

Albert trónra kerülése után azonban Jakcs Mihályt – az erdélyi parasztfelkelés leverésében tanúsított érdemei ellenére – nyomban letették a székely ispánságból (1438. február), így az 1440. év kezdete mint a hatalomból kiszorultakat érte a családot, melynek tagjai nyilván erőteljesen sérelmezték ezt a mellőztetést. Ekkorra azonban ismét fordult a kocka, hiszen Albert 1439 végén meghalt, és a gyermeket váró királyné, aki – minden ettől eltérő nyilatkozata ellenére – ragaszkodott a trónhoz, pártja megerősítéséhez fogott. A Jakcsok megadományozása, alig egy hónappal azelőtt, hogy Erzsébet a korona elrablására vonatkozó terveit megvalósította volna, szemmel láthatólag az ő lekenyerezésüket és kiengesztelésüket szolgálta.

Az adomány a család összes férfi tagjára vonatkozott, és áganként egyenlő arányban részesültek belőle: a falvak és haszonvételeik negyedét kapta (I.) Mihály, ugyanennyiben részesült testvérének, (III.) Lászlónak a fia: Péter, egy-egy negyed járt György fiának: (II.) idősebb Lászlónak, illetve unokaöccseinek, a néhai (II.) János székely ispán fiainak: (II.) Györgynek és (IV.) ifjabb Lászlónak.⁹⁸ A váron viszont – fele-fele arányban – csak Péter és Mihály osztozott, bizonyára azért, mert maga az adomány is ez utóbbi érdemeiért és közbenjárására született meg. A birtokba iktatást február 29-én Kodori Bálint királyi ember, a kolozsmonostori konvent kiküldöttje, Gáspár testvér jelenlétében, ellentmondás nélkül el is végezte.⁹⁹

A Jakcsok azonban nem érezték magukat lekötve a királynéi kegytől, hiszen nemsokára már az ellentáborban, I. Ulászló király hívei közt találjuk őket. Árulásuknak meg is lett a jutalma: 1440 júliusában idősebb Jakcs (II.) Lászlót és (I.) Mihályt nevezték ki erdélyi vajdának, csak hogy 1441 februárjában már át is kellett adják helyüket az üstökösként felemelkedő Hunyadi János–Újlaki Miklós párosnak, akik a vajdaság mellett a székely ispáni tisztséget is elnyerték.¹⁰⁰ Márpedig Hunyadi úgy vélte, hogy ezzel együtt jár a radnai *honorbirtok* is (Erzsébet királyné adománylevelének érvényességét persze nem volt köteles elismerni), és 1444-ben székely alispánja: Bethlen Gergely által (aki mellesleg Jakcs Péter sógora volt) meg is próbálta érvényesíteni igényeit. A Jakcsok – *familiaris*uk: Göröcsöni Sebestyén révén – egy emberként tiltakoztak,¹⁰¹ úgy tűnik, sikerrel, hiszen egy darabig továbbra is őket találjuk birtokon belül. Azonban viszonyuk a majdani kormányzóval és főkapitánnyal továbbra is ambivalens volt: egyrészt ugyanazon „párt” keretein belül maradtak (sőt Jakcs Mihállyal mint Hunyadi egyik fő tanácsadójával találkozunk 1446-ban¹⁰²), másrészt folyamatosan konfliktusba keveredtek hol vele magával (bár erre inkább csak következtethetünk), hol pedig *familiarisa*ival.

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egy ilyen pörpatvar kapcsán kibocsátott oklevél segítségével részletes képet alkothatunk a Radna-völgy 1450 körüli állapotáról. Ezúttal

⁹⁷ Engel 1996. I–II. *passim*.

⁹⁸ Lásd a mellékelt családfát.

⁹⁹ DL 27874, 27875.

¹⁰⁰ Engel 1996. I. 15, 112. Ulászló tekintélyes birtokadománnyal kárpótolta a Jakcs familiát (az Erzsébet-párti vajdától, losonci Dezsőfi Dezsőtől elvett, Királyi kerület-beli szász falvakat adta nekik – DL 27303), és továbbra is a „köznemesei” párt vezető élvonalához tartoztak. A király annyira megbízott bennük, hogy 1441. szeptember 9-én, Rozgonyi Simon egri püspök és Bátor István országbíró társaságában, (I.) Mihályt jelölte az Erzsébettel folytatandó tárgyalások lebonyolítására (itt nyilván sokat nyomtak a latba az exvajda korábbi kapcsolatai is az ellenpárttal) – DL 13644, 39292, 39293.

¹⁰¹ KmJkv I. 496. sz.

¹⁰² DL 13901.

Kémeri Miklóssal, régi ellenségükkel,¹⁰³ Hunyadi hívével¹⁰⁴ gyűlt meg ismét a bajuk. Sajnos a rendelkezésemre álló forrásokból nem állapítható meg pontosan e konfliktus tárgya, inkább csak kombinációkra vagyunk utalva. Úgy tűnik, egyfelől néhai Jakcs (II.) László fiai: (II.) András és (V.) László foglalták el Kémeri nádasdi birtokrészét 1450 tavaszán, amely ügyben vizsgálat és per indult ellenük,¹⁰⁵ másfelől pedig Kémeri jutott valamilyen módon (talán zálogjogon¹⁰⁶) *portiokhoz* Jakcs (II.) János fiainak: (II.) Györgynek és az időközben elhunyt (IV.) ifjabb Lászlónak minden részbirtokában. Hiába is tiltakozott ez ellen (II.) György, majd (IV.) László özvegye: Katalin és fia: (IV.) János,¹⁰⁷ Kémeri Miklóst 1450. november 16-án beiktatták a radnai uradalom bizonyos, részletesen felsorolt tartozékaiiba, majd szilágysági birtokaiknak jelentős hányadába is.¹⁰⁸

Birtok neve	Kémerinek átadott haszonvételek (3/16 rész)				
	Jobbágytelkek	Szántó (ekealja)	Rét (kaszaalja)	Malom	Templom
Radna	2	6	8	-	Boldogasszony-egyház (3/4)
Major	5	8	25	3/16	fakápolna
Szentgyörgy	3	4	32	-	fakápolna
Rebra	2	3	25	-	-
Nyírmező (Földra)	1	2	20	-	-
Naszód	5 (-1)	16	25	1	fakápolna
Teles	4	6	32	1	-
Zágra	-	2	4	3/16?	-
Szálva	3	8	?	-	-
Mákod	3	16	?	1	-
Részbirtok (P) össz.	27	71	(171+kb. 43)		¾+3
ÖSSZ. (Px16/3):	144	378,66 =127,2 km ²	(kb. 1141,3) =1,2–7 km ²	18 (5?)	4+16 (1+3?)

Az oklevél a Kémerinek átadott tartozékokat többször az illető haszonvételek negyedének háromnegyedeként (*tres partes quarte partis*) nevezi meg (a negyedrészt bizonyára (II.) János utódainak kezén levő birtokrészét jelöli). Úgy tűnik, hogy ez a 3/16-os arány a teljes zálogba vett részbirtokra kiterjeszthető, és ennek alapján, ha az egyes településekre nem is, de a radnai kerület egészére¹⁰⁹ helytálló demográfiai és topográfiai következtetéseket vonhatunk le (lásd a fenti táblázatot).

A számok azt mutatják, hogy birtoklásuk első évtizede alatt a Jakcsok intenzív telepítő tevékenységet fejtettek ki: míg 1440-ben – mint láthattuk – a völgy nagyrészt lakatlan volt, 1450-re már 144 telekkel (*sessio*) számolhatunk, ami mintegy 720–1225 lakossal egyenértékű.¹¹⁰ Ráadásul az adományozáskor is felsorolt birtokok mellett egy újabbat találunk (Ma-

¹⁰³ 1435-ben kusalyi Jakcs György fia: (II.) László hatalmaskodott Kémeren (DL 65407).

¹⁰⁴ Lásd 1447: DL 30441, 1449: KmJkv I. 774. sz., 1451: DL 26610.

¹⁰⁵ KmJkv I. 833, 859, 904. sz. Kémeri bizonyára zálogjogon szerezhetett részbirtokot Nádasdon, mely hagyományosan a Jakcsok birtoka volt – a jelek szerint továbbra is annak tartották, s ez állt hatalmaskodásuk hátterében.

¹⁰⁶ Lásd RevIst 1925. 200.

¹⁰⁷ KmJkv I. 901–902. sz.

¹⁰⁸ KvÁLT: Kemény József gyűjteménye (DF 253503) = RevIst 1925. 198–200 (részlet).

¹⁰⁹ Az ekkor már eltejedt telekosztály során mindig gondosan ügyeltek, hogy az osztozkodók részei egyforma nagyságúak legyenek. Lásd Engel 2003 (1999). 626–633.

¹¹⁰ A nagy szórás onnan ered, hogy nem tudjuk, egy telken átlagosan hány jobbágycsalád élt (az Ung megyei arány 1,37 család/telek, lásd Engel 1985. 994) és egy családhoz átlagosan hányan tartoztak. Amennyiben feltételezzük, hogy – új telepítésről lévén szó – egy telken többnyire csak egy család volt, s ezeket az országosan becsült átlag, 6,2 fő/család jel-

zor),¹¹¹ amely minden jel szerint éppen a legnépesebb lehetett ($5 \times 16/3 \approx 27$ *sessio*). Persze a népsűrűség (0,25–0,5 fő/km²) még a kor viszonyaihoz képest is meglehetősen alacsony maradt,¹¹² erre utal egyébként a „kultúrterületek” aránya is: az összesen mintegy 127 km² szántóterület és kb. 5 km² kaszáló még a falvak belterületeivel együtt sem tette ki az uradalom felszínének (2613,6 km²)¹¹³ 6%-át. A makkoltatásra és favágásra alkalmas erdőket (ellentétben a szilágysági birtokok tartozékaival), valamint a havasokat (*Alpes*) egyszerűen nem is tudták felmérni – ezeket a birtokosok és a völgy lakói közösen használták.

A népesség növekedése azonban tovább folyt: 1495-ben már 444 jobbágyháztartásra következtethetünk.¹¹⁴ E 45 év során bekövetkezett kerekén 300 háznyi, tehát több mint háromszoros, 1500–1850 főnyi gyarapodás (átlagosan évi 2,5%) szintén nem magyarázható csak természetes szaporodással (ez a középkorban sehol nem haladta meg az évi 5%-ot), hanem a telepítések további folytatásával is számolnunk kell.¹¹⁵ 1523-ig legalább még egy falu (Hordó) „megülte” is lezajlott.¹¹⁶

Ami az itteni népesség etnikumát illeti, nagyjából románokról lehet szó: erre utalnak a majori vajda (*Waywoda*), *Bwda* említése, valamint egyes szentgyörgyi (*Chonka Ioan*, *Iwl* és *Lithway*), rebrai (*Nagh*) és telcsi (*Bozarad*, *Dragmer*, *Solya*) jobbágyok személynevei is. A későbbiekben is gyakran emlegetik a Radna-völgyi románokat (*Wolahos*, *universi Vallachi*) (1471, 1472, 1481),¹¹⁷ 1479-ben említik az „értük felelős” Toma vajdát (*circa quos Thomas Waywoda attendere deberet*),¹¹⁸ 1486-ban pedig a rebrisorai (*de Rebre minori*) kenézzel és otáni románokkal, illetve Ioan nyírmezői (*Birkenaw/Nyrmesew*) kenézzel és Dan *Bicke* falubelivel találkozunk forrásainkban.

A románok mellett 1450-ben esetleg még kisszámú rutén népességre¹¹⁹ és elszórtan (Majorban Fodor Mihály, Naszódon *Dyak* László, Szálván Koch Péter neve alapján) magyarokra is gondolhatunk, ők azonban nem játszottak meghatározó szerepet, és néhány évtized alatt beolvadhattak a román többségbe. Egyedül Radnára települhetett ismét (talán a beszercei részekről) nagy tömegben szász lakosság: itt a *Gereb* családnév mellett¹²⁰ az újrainduló aranybányászat és a (minden bizonnyal) katolikus Boldogasszony titulatúrájú kőtemplom, majd az 1469-ben ismét

lemzi (Kubinyi András: *A Magyar Királyság népessége a 15. század végén*. TörtSzele 1996. 138–141), akkor a Radna-völgy népessége $144 \times 6,2 \approx 900$ fő lehetett.

¹¹¹ Igaz, hogy 1450-ben a két Rebra közül csak az egyiket említik.

¹¹² Összehasonlításképpen: a homonnai Drugetek Ung megyei uradalmában, amely Radnához hasonlóan hegyvidéki, későn betelepült régió volt, némileg kisebb területtel (2064 km²), mint emez, 1437-ben 1115 jobbágyháztartás és mintegy 35 település volt. Ez még akkor is sokszorosán nagyobb népsűrűséget jelent, ha figyelembe vesszük, hogy ebből jelentős hányad két mezővárosra, Nagykapusra és Ungvárra esett. De még a Vihorlátot túli terület (Engelnél a IV. zóna) 1437-i népsűrűsége is jóval meghaladja az 1450. évi radnai állapotokat (360 *mansio*, 1854,5 km²). Lásd Engel 1985. 959, 983–986, 989; Uő: *Nemesi társadalom a középkori Ung vármegyében*. Bp. 1998. 46–50.

¹¹³ Ez az adat a *Hungary in the Late Middle Ages* c., Engel Pál által összeállított virtuális adatbázisból (CD-ROM) származik.

¹¹⁴ J. C. Engel 38. Igaz, a következő évben, ugyancsak a kamara haszna összeírása során itt csak 288 jobbágyporta jelenik meg (149) – talán ezúttal Radna mezővárost és a határai közt fekvő Majort nem számolták ide. Ez esetben ezek népessége 156 portára, azaz 780–940 főre tehető, ami jelentős (ötszörös) növekedés az 1450. évi $(2+5) \times 16/3 = 37,33$ *sessio*hoz képest. Az újabb telepítések tehát főként a bányavárost célozták meg. (A számítások során a *sessio* és *porta* fogalmát azonosnak veszem.)

¹¹⁵ 144 jobbágyháztartás még a maximális természetes szaporulat mellett is csak úgy növekedhet 45 év alatt 444-re, ha közben évente átlagosan 5–6 jobbágycsalád költözik be a Radna-völgybe.

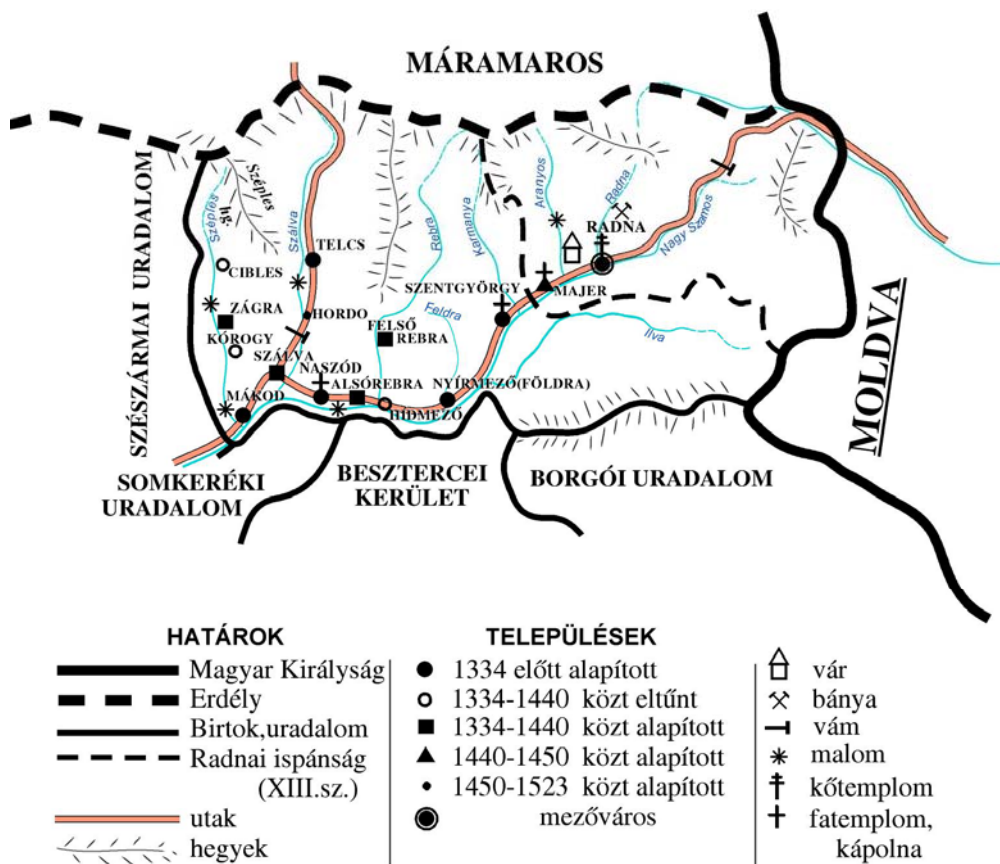
¹¹⁶ Hurmuzaki XV/1. 271–272.

¹¹⁷ Hurmuzaki II/2. 221–222, XV/1. 115; Ub VI. 518–519, 535, VII. 276.

¹¹⁸ Hurmuzaki XV/1. 102 = Ub VII. 210–211.

¹¹⁹ Az 1435-ös, immár többször említett adat (DL 62810) mellett a nyírmezői *Iwan* és a naszódi *Iwasko* vonatkozhat rájuk (RevIst 1925. 199), bár e nevek akár román személyeket is takarhatnak.

¹²⁰ 1547-ben is jelentkezik egy bizonyos Matthias *Greb*, *ex parte Rodne* (Hurmuzaki XV/1. 463).

A Radna-völgy 1450-ben

megjelenő radnai bírák és esküdtek,¹²¹ az 1475-ben említett itteni *hospesek*,¹²² illetve az időközben visszanyert királyi mezővárosi cím¹²³ utalnak erre.

Nem tudjuk azonban, hogyan értékelhetnénk a Kémerinek átadott többi haszonvételt. Ha ezekre is a 16/3-as szorzót alkalmaznánk, irreálisan magas számokat (18 malmot, 4 kőtemplomot, 16 kápolnát) kapnánk. Így csak annyit állíthatunk, hogy az uradalomban egy felülcsapó (*desuper pellentis*) (Majoron az Aranyos patakon) és három alulcsapó (*subtus pellens*) (Naszódon a Nagy-Szamoson, Zágrán a Széples [Cibles] folyón, Telcsen a Szálva patakon), valamint egy tisztázatlan jellegű malom (Mákódon), három – bizonyára a görögkeleti rítust szolgáló – fakápolna (Major, Szentgyörgy és Naszód – ez utóbbi temetővel) volt, s a radnai vám mellett Szálván is vámot szedtek (talán a Máramaros felől a Setref-hágón bejövő úton). Az a tény, hogy Kémeri Miklós a Boldogasszony-templomnak a háromnegyedét kapta meg,

¹²¹ Ub VI. 420–421.

¹²² Hurmuzaki XV/1. 83–84 = Ub VII. 43–44.

¹²³ Uo. II/2. 233, XV/1. 150.

arra is utalhat, hogy Radnán mindegyik Jakcs-ágnak külön templom jutott – de ez a feltevés kevésbé valószínű. Említik továbbá a radnai „tornyot avagy kastélyt” (*turris seu castelli*), de ez nem a régi királyi várral lehet azonos, mert abban 1440-ben (II.) János fiai nem részesedtek – a tornyot a Radnaiaktól örökölhették vagy ők maguk építhették.

Az 1450-es évekre vonatkozólag meglehetősen kevés adattal rendelkezünk. Mindenesetre úgy tűnik, az évtized elején a Jakcsok *de facto* elveszítették a radnai kerületet. Lehet, hogy mindez 1451-ben történt, amikor a kormányzó Léta várát is elvette tőlük (pedig azt I. Ulászló királytól kapták!) és azt nővérének: Klárának és unokaöccseinek: Dengelegi Pongrác Lászlónak és Jánosnak adta.¹²⁴ Konkrétan azonban csak annyit tudunk, hogy 1453 júliusában, mikor a beszercei örökös gróffá kinevezett¹²⁵ Hunyadi megerősítette a város és a hozzá tartozó szabad szászok kiváltságait, engedélyezte, hogy továbbra is ők szedjék be „Radna nevű birtoka” (*in possessione nostra Rodna*) vámját (*tributum*), ahogy azt Zsigmond király alatt és Albert idejéig megtehették.¹²⁶ Ezzel hallgatólagosan azt is kifejezte, hogy a polgárháború éveiben, vagyis a kusalyi Jakcsok birtoklása idején a beszerceiek eme kiváltságát (amiről egyébként korábbi említést nem találtam) semmibe vették – így is utalhatott a család uralmának jogtalan voltára.

A kormányzó szóhasználatát lehetne csupán egy jogigény kifejezőjének tekinteni, miszerint – ahogy a 14. században és a 15. század elején egyazon *honor*hoz tartoztak – Radna és kerülete is Besztercével együtt jár. A későbbi fejlemények azonban azt mutatják, hogy nem csak az igénnyel maradt, hanem ténylegesen is az uradalom birtokába jutott: csakis így adományozhatta el a frissen trónra kerülő Mátyás király 1458. március 9-én Beszterce várát, a beszercei kerületet, a Radna-völgyet, valamint a nagysajói, tekei és sárpataki uradalmat nagybátyjának, Szilágyi Mihály kormányzónak,¹²⁷ egy északkelet-erdélyi óriási tömb birtokába juttatva őt. Az alig 15 éves király tette (aki itt bizonyára „örökös beszercei grófként” járt el és magánbirtokból osztogatott) a felette gyámkodó nagybácsi leszerelését célozta meg és érte el, hiszen amennyiben ez érvényesnek fogadta el az adományt, egyúttal Mátyás donációs jogait, tehát teljes nagykorúságát is elismerte. Jellemző, hogy e nagypolitikai sakkjátszmába a Jakcsok, akik 1441 óta többé nem töltötték be országos méltóságot, és így érdekeiket nem voltak képesek gyorsan és hatékonyan érvényesíteni, nem tudtak vagy nem mertek beleszólni. Csak miután az unokaöccsével összezőrdülő Szilágyit több hónapig (1458. október–1459 nyara) Világosvárra zárták, aztán pedig Visegrádon került tisztas házfogságba (1459 végén),¹²⁸ merészelt Jakcs Péter és (IV.) János – a család csaknem mindegyik élő férfi tagja nevében – tiltakozni Radna várának és völgyének elidegenítése ellen a kolozsmonostori konvent előtt (1460. február 11.).¹²⁹ Sokat nem értek el, mert a Jakcsokat a továbbiakban soha többé nem említik a radnai várbirtok kapcsán.

¹²⁴ KmJkv I. 961. sz.

¹²⁵ Ub V. 368–369, 389–390, 410–411. Téves az a felfogás, miszerint Hunyadi Radnát Besztercével együtt kapta volna meg: a beiktatásról szóló konventi jelentés név szerint felsorolja a beszercei „grófság” tartozékait, de azok közt sem a bányaváros, sem a Radna-völgy falvai nincsenek.

¹²⁶ Ub V. 413.

¹²⁷ Hurmuzaki II/2. 115–116.

¹²⁸ Az események politikatörténeti összefüggéseire rámutat Kubinyi 2001. 43–45, 48–49.

¹²⁹ KmJkv I. 1425. sz.

5. Beilleszkedés a besztercei kerületbe (1469–1498)

Mivel Szilágyi Mihály 1460 vége felé török fogságba esett és kivégezték, fiúutóda pedig nem volt, egyes birtokai özvegye: Bátor Margit kezén maradtak,¹³⁰ többségük azonban a királyra szállott.¹³¹ Ez utóbbiak közé tartozhatott Radna is, amit ékesen bizonyít egy 1467. évi országgyűlési határozat,¹³² mely kimondja, hogy a jövőben Radna, Omlás és Fogaras királyi váruradalmak nem adományozhatók el. Indoklásként stratégiai megfontolások említettek: ezen várakból lehet könnyedén az ellenséges havasalföldi és moldvai vajda ellen vonulni. A törvénycikk (ahogy e *dietan*ak más nagyobb horderejű határozatai is, mint pl. az adóreform) minden bizonnyal Mátyás ötlete volt, leginkább őt foglalkoztathatták ilyen elvontabb politikai elgondolások¹³³: bizonyára már ekkor katonai lépéseket vett tervbe a magyar befolyási szférából kiszakadt román vajdák, a lengyel vazallus Nagy István (1457–1504) moldvai és a törökök által trónra helyezett Szép Radu (1462–1471) havasalföldi uralkodó újbóli behódoltatása végett.

E tilalomhoz képest első látásra meglepetésként hat, hogy a király már 1469 őszén arról értesíti a radnai bírót és esküdteket, hogy kerületüket Beszterce városhoz csatolja (*duximus annectandum*).¹³⁴ Valójában az intézkedés nem jelentett gyökeres változást és a törvénycikkely semmibe vételét, hiszen a szász területek is királyi földnek számítottak (még ha kiterjedt autonómiával rendelkező területeknek is). Az a tény, hogy ugyanezen az őszön a fogarasi és az omlási vártartomány (tehát a törvényben említett másik két uradalom) is a szebeni szászok birtoka lett,¹³⁵ arra mutat, hogy ezt a lépést nem tekinthetjük Mátyás elhamarkodott tettének, sokkal inkább egy átgondolt terv megvalósításának: úgy vélem, ahogy a király a balkáni fronton is a védelmi rendszer egységes irányításának elvét képviselte (melynek szálai nyugaton a horvát-szlavón bán, keleten a temesi ispán kezében futottak össze),¹³⁶ Erdélyben is ezt a célt szerette volna elérni a szászok közreműködésével.

Nem egészen világos azonban, hogy pontosan mit is értett Mátyás a Radna-völgy Besztercehez való csatolásán – a fent említett levelében csak arról értesülünk, hogy ezentúl a beszterceieket illeti a kerület lakói által fizetett *census* (földesúri járadék), és azok az ő joghatóságuk alá tartoznak. De nemcsak napjaink történésze van dilemmában e kérdést illetően, hanem a kortársak előtt sem volt világos az adomány mibenléte, így mindenki érdekeinek megfelelően értelmezte azt. Egyfelől a különféle egyházi, vármegyei és királyi adóbehajtók úgy vélték, hogy mindössze birtokosváltás történt, de a birtok státusa nem változott meg. Így Szeléndi Buda Miklós kükküllői főesperes, a káptalani bortizedért felelős kanonok, már 1469 novemberében azt hajtogatta, hogy az uralkodó ugyan a Radna-völgyet a beszterceieknek adta (*condonavit et appropriavit*), de azok az ország többi lakosaihoz hasonlóan adóznak (*sunt dicati sicuti ceteri regnicolarium*).¹³⁷ 1472 végén pedig Mátyás a dobokai királyi adószedőket (*nostris dicatoribus et exactoribus quarumcumque contributionum, taxarum et collectarum*) kellett rendreutasítsa,

¹³⁰ Lásd DL 15961, 71073.

¹³¹ DL 15557, 15577, 15675, 36740.

¹³² Hurmuzaki II/2. 179 (részlet) = Ub VI. 314 (részlet). Az oklevelet Gustav Gündisch ez év március–áprilisára keltezi, mivel ekkor tartották az 1467. évi nevezetes országgyűlést.

¹³³ Már csak azért sem láthatjuk ezen *articulus* megfogalmazása mögött a nemességet vagy éppen a bárókat, mert az adományok effajta korlátozása elemi érdekeiket sértette.

¹³⁴ Ub VI. 420–421.

¹³⁵ Uo. 391–393, 430–431, 432–433, 435–436.

¹³⁶ Kubinyi 2001. 89–92.

¹³⁷ Uo. 431–432.

akik a város jogait semmibe véve a nemesi vármegyéhez tartozó birtokként kezelték a radnai kerületet.¹³⁸

Másfelől viszont a szászok úgy gondolták, hogy 1469-től Radna és tartozékai a szász kiváltságos terület részét képezik, ahol semmiféle külső adóbehajtónak nincs mit keresni (ők tudniillik maguk gyűjtötték be saját adójukat, amivel a koronának tartoztak, és azt egy előre megszabott összegben fizették ki). Persze attól még a radnai lakosságot nem tekintették a szász szabadság részeseinek, hanem saját jobbágyaiknak (ahogy a Szebenhez tartozó román falvak – Resinár, Guraró, Poplaka – sem örvendtek a hétszéki *hospesek*kel azonos jogállásnak, noha közigazgatásilag oda tartoztak). Ezért írta nagy szívfájdalommal 1473. március 23-án Schmidt (faber) Cristian, a szászok szebeni *congregatio*jára küldött beszercei *consulatus*, hogy az újabban Hétszékhez csatolt, régebb azonban a vármegyékhez tartozó falvak adókötelesek (*dicari deberent et dicati sunt de facto*) – a szebeni polgármestert azonban tárgyalni küldték Désre az (erdélyi?) préposthoz (úgy látszik, a király akkori megbízottjához), hogy Radna tartozékainak vonatkozásában ezt ne alkalmazzzák, mert nehéz terhet jelent az ottaniaknak, s jó lesz, ha a beszerceiek küldötte is Désre siet.¹³⁹

Ez az adóztatás körüli huzavona készthette arra Mátyás királyt, hogy 1475. június 3-án, jelentősen kibővített formában, megújítsa Radna *oppidum* és a Radna-völgy beszerceiek javára történt odaadományozását.¹⁴⁰ Ebben immár világosan leszögezte, hogy azok a városhoz (ti. Besztercéhez) számíttatnak, és azzal együtt tartoznak fizetni a rendes és rendkívüli adókat. Mindenféle királyi tisztviselőt eltiltott e birtokok háborgatásától, és az erdélyi vajdákat meg alvajdákat bízta meg, hogy a fentiek betartása felett örködjének. A király tehát a szászok álláspontját szentesítette, noha az aligha szolgálhatott meglegedésükre, hogy Radna *hospesei* is részesítettek a szabad szászok minden jogában (ezzel az uralkodó, mint azt szó szerint ki is fejezi, a bányaváros újbóli felemelkedését és az aranybányák újraindítását célozta meg). Hasonló, bár ellentétes irányú folyamat zajlott le, mint 1378 körül: akkor a vármegyei területtel való összeolvadás a kiváltságos szász település (Radna) lesüllyedését eredményezte, most azonban ugyanez a jelenség a jobbágyfalvak bizonyos fokú és Radna teljes jogú felemelkedését jelentette. A meglehetősen későn (augusztus 18-án) kelt iktatási parancs értelmében aztán a kolozsmonostori konvent tanúbizonyosságának jelenlétében Keresztúri János október 21-én foganatosította is az új adományt.¹⁴¹

A beszercei fennhatóság – úgy tűnik – jó hatással volt Radnára. Az 1475. évi királyi oklevélből kitűnik, hogy – az előző fejezetben taglalt telepítési mozgalmak ellenére – a település helyzete az ellenséges (talán moldvai) betörések miatt korántsem volt rózsás: nélkülözés és szegénység jellemezte, az aranybányák pedig romokban álltak.¹⁴² A 16. század elejére azonban megfordult a helyzet: a népesség megnövekedett, az ezüst- és aranybányákat pedig beszercei szász patríciusok és tőkével rendelkező nemesek (pl. a harinai Farkasok) vették bérbe¹⁴³ és újraindították a kitermelést.

A forrásadottságok is jelentősen javulnak e korszaktól kezdve, hiszen a beszercei levéltár fennmaradt és gazdag anyagának jelentős része vonatkozik Radnára. Ennek segítségével alkalmunk nyílik közelebbről betekinteni a kerület lakóinak hétköznapjaiba. Láthatjuk, hogy ekkortól tűnnek fel megnevezve (mégpedig egyre gyakrabban) a románok mint a völgy karak-

¹³⁸ Hurmuzaki II/2. 221–222 = Ub VI. 535.

¹³⁹ Ub VI. 546.

¹⁴⁰ Hurmuzaki XV/1. 83–84 = Ub VI. 43–44.

¹⁴¹ Hurmuzaki II/2. 232–234 = Ub VI. 58, 65.

¹⁴² Hurmuzaki XV/1. 83–84 = Ub VI. 43–44.

¹⁴³ KmJkv II. 3261 és 3375. sz.; DL 27407.

terisztikus népessége. A forrásoknak róluk alkotott képét nagymértékben befolyásolja pásztorokdó, félnomad, szász és magyar szemmel meglehetősen „vad” életvitelük. Foglalkozásuk állattartás, földművelés, fakitermelés és -szállítás,¹⁴⁴ és úgy ismerik őket mint vitéz lovas és gyalogos harcosokat, akikre az alvajdai seregben is számítanak.¹⁴⁵

Életmódjuk, erős nemzeti szervezetük és az ezekből fakadó eltérő erkölcsi normáik (pl. a magántulajdon szentségének hiánya) miatt azonban gyakran kerültek konfliktusba a szomszédos szászokkal vagy az átutazókkal. 1479-ben máramarosszigeti királyi jobbágyok panaszkodnak, hogy Nagybányáról hazafelé jövet Radna-völgyi „latrok” rabolták ki őket (hogy ezek románok lehettek, mutatja, hogy felelősükként Toma vajdát nevezik meg),¹⁴⁶ 1481-ben pedig *Ianhas* Péter dési alkamarás indít keresetet bizonyos itteni románok ellen, akik nem szállítottak neki gerendákat, noha a munkabért előre kifizette.¹⁴⁷ Az 1460-as években a beszerceieket háborgatták (Miklós főesperes szerint éppen ezért adományozták őket a szászoknak),¹⁴⁸ 1470-ben pedig valóságos háborút viseltek a város ellen, mikor az egyes bűnözőnek nyilvánított társaikat megbüntette.¹⁴⁹ Itt egészen világosan megmutatkozik a két társadalom eltérő értékrendszere.¹⁵⁰

A korszak zárókövének az 1498-as évet tekintetem, mert ekkor erősítette meg véglegesen (1488-as, 1492-es és 1494-es átírások után) II. Ulászló király Mátyás 1475-i évi adományát.¹⁵¹ Erre bizonytalanságért került sor, mert a *dicatorok* továbbra sem hagyták békén a kerület lakóit (láthattuk, hogy az uradalom 1495-ben és 1496-ban is felkerült a kamarahaszna-lajstromokra, igaz, a be nem hajtott tételek közé¹⁵²) – bizonyára az szolgált ürügyül, hogy Mátyás csak Doboka vármegyét tiltotta el a radnai területről, de a belső-szolnokiakat nem. Ulászló orvosolta ezt a joghézagot, és minden adó (köztük a juhötvened és a hadiadó) tekintetében, mindenféle vármegyei joghatóság alól kivette a Radna-völgyet. Ezzel végleg lezárult a vidék mint magánbirtok története, és kezdetét vette az 1762-ig, a határőrezred megszervezéséig tartó korszak, amelyet a beszercei fennhatóság jellemez, de amelyet nem tartok feladatommak e tanulmányban nyomon követni.

Rövidítések

ÁMTF	Györffy György: <i>Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza</i> . I–IV. Bp. 1963–1998.
ArhSom	<i>Archiva Someșană</i> . Revistă istorică-culturală, Năsăud 1924 – 1940.
ÁÚO	Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. Árpád-kori új okmánytár. Kiad. Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest–Bp. 1860–1874.
CD	<i>Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis</i> . Studio et opera. Georgii Fejér. I–XI. Budae 1829–1844.
Csánki	Csánki Dezső: <i>Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában</i> . I–III, V. Bp. 1890–1913.

¹⁴⁴ Hurmuzaki XV/1. 115 = Ub VII. 276.

¹⁴⁵ Ub VI. 518–519.

¹⁴⁶ Hurmuzaki XV/1. 102 = Ub VII. 210–211.

¹⁴⁷ Uo. XV/1. 115 = Ub VII. 276.

¹⁴⁸ Ub VI. 431–432.

¹⁴⁹ Hurmuzaki XV/1. 74–75 (hibás keltezéssel) = Ub VI. 447–448.

¹⁵⁰ Vigyáznunk kell persze, hogy a hivatalos dokumentumokban jelentkező képet (amelyek zöme ilyen vagy olyan törvényszéki irat, tehát eleve a törvény áthágását tárgyalja), ne abszolútizáljuk és ne terjesszük ki kollektíve az egész román társadalomra.

¹⁵¹ Hurmuzaki XV/1. 150.

¹⁵² J. C. Engel, 38, 149.

- DIR C. *Documente privind istoria României. Seria C. Transilvania.* Mihail Roller redactor responsabil. Buc. 1951–1958.
- DocRomHist C. *Documenta Romaniae Historica. Seria C. Transilvania.* Sub redacția Ștefan Pascu. X–XIV. Buc. 1977–2002.
- J.C. Engel Johann Christian von Engel: *Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer.* Halle 1797.
- Engel 1985 Engel Pál: *Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban. (Adatok Magyarország középkori demográfiájához).* In: Sz 1985. p. 941–1005.
- Engel 1996 Engel Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457.* I–II. Bp. 1996.
- Engel 2003 (1981) Engel Pál: *A honor. (A magyarországi birtokformák kérdéséhez).* In: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. p. 73–100.
- Engel 2003 (1982) Engel Pál: *Honor, vár, ispánság. (Tanulmányok az Anjou-királyság kormányzati rendszeréről).* In: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. p. 101–161.
- Engel 2003 (1988) Engel Pál: *Társadalom és politikai struktúra az Anjou-kori Magyarországon.* In: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. p. 302–319.
- Engel 2003 (1999) Engel Pál: *Birtokosztály és családképződés.* In: *Honor, vár, ispánság. Válogatott tanulmányok.* Szerk. Csukovits Enikő. Bp. 2003. p. 625–637.
- EO *Codex Diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia. Erdélyi okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez.* Regesztákban jegyzetekkel közléteszi Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1997–2004.
- FNESZ Kiss Lajos: *Földrajzi nevek etimológiai szótára.* I–II. Bp. 1988.
- Hurmuzaki *Documente privitoare la istoria românilor.* Culese de Eudoxiu Hurmuzaki și însoțite de note și variante de Nicolae Densușianu, Nicolae Iorga și Ion Nistor. I–XX. Buc. 1887–1942.
- KmJkv *A kolozsmonostori konvent jegyzőkönyvei (1289–1556).* Kivonatokban közléteszi és a bevezető tanulmányt írta Jakó Zsigmond. I–II. Bp. 1990.
- Kristó 2002 Kristó Gyula: *A korai Erdély (895–1324).* Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 18. Szeged 2002.
- Kubinyi 2001 Kubinyi András: *Mátyás király.* Bp. 2001.
- Marțian Iulian Marțian: *Țara Năsăudului înainte de instituirea regimentului de grăniceri.* Năsăud 1933.
- Pascu Ștefan Pascu: *Voievodatul Transilvaniei.* I–IV. Cluj–Cluj-Napoca 1971–1989.
- RegArp *Regesta regum stirpis Arpadianae critico-diplomatica. Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke.* Ed. Emericus Szentpétery et Borsa Iván. I–II. Bp. 1923–1987.
- RevIst *Revista Istorică.* Red. Nicolae Iorga. I–XXXII. Buc. 1915–1946.
- Sz *Századok.* A Magyar Történelmi Társulat közlönye. I–. Bp. 1867–.
- SzOkl *Székely oklevéltár.* Szerk. Szabó Károly, Szádeczky Lajos és Barabás Samu. I–VIII. Kvár–Bp. 1872–1934.
- TelOkl *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára.* Szerkesztette Barabás Samu. I–II. Bp. 1895.
- TörtSzle *Történelmi Szemle.* A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetének értesítője. I–. Bp. 1958–.

- Ub *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen.* Von Franz Zimmermann, Carl Werner, Georg Müller, Gustav Gündisch und Konrad Gündisch. I–VII. Sibiu–Buc. 1892–1994.
- ZsOkl *Zsigmond-kori oklevéltár.* Összeállította Mályusz Elemér és Borsa Iván. I–IX. Bp. 1952–2005.
- Zsoldos 2005 *Zsoldos Attila: Az Árpádok és asszonyaik. A királynéi intézmény az Árpádok korában.* Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok 36. Bp. 2005.

Radna and the Radna Valley in the Middle Ages (1241–1469/1475). A history of possession and settlement.

This study tries to present the history of a highland region of Transsylvania, its political-administrative and ethno-demographical evolution till its unification with the Saxon autonomous district.

Primarily there have been aries with different juridical status in this region. The first-mentioned (and for a century, the most important one) of them was Radna/Rodna, a mining town with thousands of German (maybe Bavarian) inhabitants and their own autonomous institutions (magistrate, priest, inn, prison, market place, mills, gold and silver mines, etc.), working out a local law-book (cca 1270). The town (together with the Saxon district from Beszterce/Bistrița) was the possession of Hungarian queens, that's why it was exempted from the authority of shires (*comitatus – megye*) and organized as a county (*comitatus – ispánság*), ruled by an earl (*comes*) appointed by the royal family. They should not be mistaken for the members of the Radnai family, similarly wearing the title *comes*: these were in fact the local leaders of the German community, named *gräve-gereb* (which ones could be found in many Saxon settlements from Transsylvania). At the same time, the Radnais weren't the landowners of the town (there were living freeholders submitted only to the king and queen), unless they acquired more than seven surrounding non-privileged serf-villages (between 1239 and 1291).

Appart from Radna, the settlements from Radna Valley (being serf-villages, too) lay on the territory of Inner Szolnok-shire. In 1334 we can find here only eight villages (Mákod/Mocod, Naszód/Násáud, Telcs/Telciu, Nyírmézó/Feldra, Szentgyörgy/Sângeorz-Băi, *Cybles*, *Korowgh*, *Hydmezeu*, the last there have dissappeared till 1440). Their names suggest us the presence of a very sparse Slavic and Hungarian population. We can find out too, that the landowners of this estate was the up-mentioned Radnai family, but in the middle of the 14th century they lost all their domains (forced by other nobles or by economical needs) and the family has disappeared.

The Radna Valley in cca 1378 (after the extinction of its last owners, the Pogány family) fell to the king and have been joined with the royal domain of Radna. This domain was governed (as a service-estate, called *honor*) by the Szekler earls, their castellanes and *officiales*. It seems to me, that because of the despotic local government of one of the castellanes, Prokop (cca 1400), most of the settlements from the valley became depopulated, and the repeated attempts of the later Szekler earls to bring colonists here, failed. In 1440 both Radna with the royal castle and the villages from valley (now, beside of those from 1334, there are four new settlements: Zágra/Zagra, Szálva/Salva, Rebra, Kisrebra/Rebrișoara) are "*in maiori parte ... vacuas et inhabitatoribus destitutas*". Probably the decline of the town is caused by the exhaustion of mines – an economical problem, which couldn't be balanced by the presence of the tax office, placed at the commercial route to Poland and Moldavia.

In 1440 the domain was donated by queen Elisabeth to the Jakcs de Kusaly family, with the aim of insuring their aid in the starting civil war (this purpose failed because of the former conflicts of the family with the royal power). The short period of landowning of the Jakcss (till 1451?) is important because of the topographical and demographical informations given by a charter from 1450, relating the division of the estate among the members of the family. According to this, on the domain there were 144 houses (*sessio*), which means cca 900 souls. Their names shows, that most of these serfs were Rumanian ethnics – we shall meet their leeders (*kenez*, *woyuoda*) in the second part of the century. It seems, that the Jakcss succeeded to recolonize the region and to establish a new village (Major/Maieru), too. However, the colonization has been continued in the following decades too (in 1495 there are already 444 houses and in 1523 appeared a new village: Hordó/Coșbuc).

The Jakcs family lost this domain in the 1450's because of their conflict with the governor John Hunyadi. That's why in 1467 it is mentioned as a royal estate again. Not for a long time, because in 1469 king Mathias Hunyadi – trying to unite the anti-Turkish defence-system from Transsylvania – gave it to the Saxons from Beszterce/Bistrița district. However, the new status of the territory has been unclear for most of the contemporary people (mainly for collectors of taxes): they considered that it had changed only the landowner, but the region remained part of the shires and the noble-right, while the Saxon people said, that it had become part of their autunomous district and that's why it is duty-free. In his renewed donation (1475), king Mathias accepted the Saxon point of view and offered to Radna the Saxon privileges.